

NOVRUZ gəlir, YAZ gəlir

Novruza hazırlıq mərhələsinin mühüm bir hissəsini təşkil edən çərşənbələrin üçüncüsü Yel çərşənbəsidir. Bu çərşənbə xalq arasında "küləkli çərşənbə", "külək oyadan çərşənbə", "yelli çərşənbə", "badı (külək) çərşənbə", "nəfəs çərşənbə", "hava çərşənbə", Muğanın bir sıra kəndlərində isə "Heydər çərşənbə" adlandırılır.

Yel-külək yaradılışın müqəddəs ünsürlərindən biridir. Elmi qaynaqlardan bəllidir ki, külək havanın üföçü istiqamətdə hərəkətinə deyilir. Hava kütləsinin yüksək təzyiqlə sahəsindən alçaq təzyiqlə sahəsinə doğru hərəkəti zamanı külək yaranır. Külək nəticəsində istilik və rütubət bir yerdən başqa yere aparılır. Küləyin gücü sürəti ilə düz mütənasibdir. Küləyin gücü 12 ballıq Bofort şkalasına görə ölçülür. Azərbaycanda Bakı, Sumqayıt, Binə, Abşeron ərazilərində külək enerjisindən istifadə olunur. Külək enerjisi alternativ enerji mənbələrindən ekoloji təmizliyi baxımından daha sərfəli olduğu üçün elektrik enerjisi istehsalı üçün əhəmiyyətli texnologiyalardan biri hesab olunur. Vaxtilə yelkənli gəmilər və yeldəyirmanları da qurulurdu ki, bu küləyin gücündən istifadə məqsədi daşıyırdı.

Erkən etiqadlara görə, çərşənbədə oyanan külək yer üzünü gəzir, suyu, odu hərəkətə gətirir. Yel çərşənbəsində gün ərzində küləklər bir neçə dəfə dəyişir ki, bu da küləyin özünün təmizlənməsi kimi qəbul edilir. Yel çərşənbəsində isti-soyuq küləklərin əsməsi artıq yazın gəlişindən xəbər verir.

Mifoloji təsəvvürlərə görə, "qara nəhrdə yatmış 4 cür külək əvvəlcə Yer üzünə çıxıb özü təmizləyir, sonra hər biri fərqli libasda özünü göstərir. Küləyin libasları ilə xarakterləri arasında da oxşarlıq vardır. Burada rənglərin mifik mənalı xüsusiyyətləri önəmlidir. Ağ yel - ağ libasda, qara yel - qara libasda, xəzri - göy libasda, gilavar - qırmızı libasda xarakterizə edilir.

Bakı şəhərinin adının etimologiyası ilə bağlı müxtəlif fikirlər var. Mənbələrə görə, bu ada ilk dəfə təqribən V əsrdə Bizans müəlliflərinin əsərlərində rast gəlmək olar. Söylənən variantlardan biri "Bakı" sözünün fars dilindəki "Badı Kubə" ("Küləklər şəhəri") ifadəsindən yaranması ilə bağlıdır. Həqiqətən də Bakı və Abşeronun iqlimi mülayim-isti olsa da, XX əsrin əvvəllərində burada güclü küləklər əsmiş, sonralar gətdikdə mülayimləşmişdir. Xəzri adlandırılan şimal küləyi yayda havanı sərinləşdirir, qışda isə əksinə, soyudur. Gilavar isə cənub küləyidir, yayda isti hava axını gətirir, qışda

isə soyuğun qarşısını almağa kömək edir.

Külək Yel çərşənbəsində ağacların budaqlarını yellədirək onları qış yuxusundan ayıldır, tumurcuqlarını açır, buludları qovaraq bir-birinə toqquşdurub ilıq yaz yağışları yağdırır.

İnsanlar erkən dövrlərdə küləyi öz istəklərinə uyğun yönəltməkdən ötrü müəyyən mərasimlər keçirməyi və şərəfinə nəğmələr oxumağı lazım bilmişlər. Küləyə belə münasibət yalnız bizim əcdadları-

Zefirdir. Onun atası Titan Astreydir ("Ulduzlu Səma"), anası isə səhər şəfəqi ilahəsi Eosdur. İkincisi şimal küləyi olan Boreydir. O, qanadlı, uzun saçlı, saqqallı təsvir edilir. Məskəni zülmət və soyuğun hökm sürdüyü Trakiyadır. Çox vaxt ağır-erkək at şəklində təsvir olunur. Üçüncüsü cənub küləyi Notdur. O da saqqallı və qanadlıdır. Zefir, Borey və Not qardaşlardır, hamısı Eola tabedir. Dördüncüsü cənub-şərq küləyi Evrdir, onun menşəyi məlum deyil və antropomorfik xüsusiyyətləri yoxdur.

Dini mənbələrdə və səmavi kitablarında yel-külək dünyanı idarə edən tanrı hesab olunur, yaxud da Allah tərəfindən göndərilən bir antropomorf kimi təsvir edilir. Məsələn, Məhəmməd Peyğəmbər

Klassik ədəbiyyatımızda badi-səba bir obrazla çevrilib konkret funksiya daşımışdır. Məlumdur ki, bir zamanlar sevgililərin bir-biri ilə görüşüb danışması müskül məsələ idi. Odur ki, şairlərimiz öz şeirlərində gənclərin bir-birinə sözü-nü, etirafını çatdırmaq vəzifəsini badi-səbanın (səhər küləyi) üzərinə qoymuşdular.

Dini rəvayətə görə, Yel-hava Allahın insan yaradarkən onun cisminə üfürdüyü nəfəsini - insanın ruhunu təcəssüm etdirir. Əcdadlarımızın təsəvvüründə ruh - can insan bədənini quş cildində tərk edir, hava - səma can quşlarının "ata-baba" ruhlarının əbədi məskənidir. Folklorumuzun epik janrları olan nağıl və dastanlarımızda da ruh - can göyərçin şəklində təsvir edilir. Təsədüfi deyil ki, el-oba içində göyərçin toxunulmaz və müqəddəs sayılır, onu öldürmək böyük günahdır, ətini yemək isə yasaq olunmuşdur.

Yel çərşənbəsində quş saxlayanlar qışdan sonra ilk dəfə qısa müddətə də olsa, göyərçinləri havaya buraxardılar. Adətən, Yel çərşənbəsində bazarlarda qəfəslərdə çöldən ovlanmış quşlar satılırdı. Günahlarını yumaq, savab qazanmaq istəyənlər həmin quşları alıb qəfəsdən havaya buraxardılar. Bu zaman deyirdilər: "Azad-bezat, məni cənnətdə gözət".

Gözlə görünməyən küləyin varlığını bizə hiss etdirən vasitələrdən biri də çərpələngdir. Yel çərşənbəsində kağızdan çərpələng hazırlayıb dam və ya təpələrin başından uçurmuşlar. Bu çərpələnglərin üzərinə Tanrıya şikayət məktubu və ya xahişnamələr yerləşdirənlər də olurdu. Bəzən hər məhəllə yığışib darvaza boyda çərpələng hazırlayırdı. Hər dəfə səmada ipləri bir-birinə doluşmuş çərpələnglərin sanki savaşı baş verirdi. Göydəki bu mənzərəni əhali böyük maraqla seyr edirdi.

Yel çərşənbəsində külək əsmədikdə onu çağırmaq məqsədilə də çərpələngdən istifadə edilirdi. Meydançanın ortasında basdırılmış insan boyunda dirəyə çərpələng asar, onun sağ-solunda dayanmış 4-5 oğlan xüsusi yelpiklərlə

Külək oyadan Yel çərşənbəsi

çərpələngi azacıq da olsa hərəkətə gətirməyə çalışıb belə oxuyardılar: "Yel babam, yellil babam, elim, obam batdı, gəl, çərpələngim yatdı, gəl..." Bu zaman kiçik oğlan uşaqları tütək, sümsü kimi nəfəs alətlərini üfürərək səsləndirməklə yeli oyatmağa cəhd göstərirdilər.

Çərşənbə günündə yeldəyirmanlarının pərlərinə əlvan parça, güzgü qıraqları və s. ilə bəzəyib hərəkətə onun ətrafında çalib oynayırdılar.

Yel çərşənbəsində icra olunan mərasimlərdən biri "Kufdibidir". Kufdibi - özünü küləyə vermək, yellənmək deməkdir. Burada əsasən gənclər iştirak edirdilər, yaşlı meyvə ağacından yelləncək asıb onu yaşıl bitkilərin yarpaqları ilə gül-çiçəklə bəzəyirdilər. İştirakçılar bir-bir, iki-iki yelləncəkdə yellənər, yelləncəkdə yellənən qızın ayağına çubugla asta-asta vurub oxuyurdular: "Örpəyi çəhrayı qız, adaxlının adın de..."

Mərasimə görə, yelləncəkdəki qızdan cavab almayıncə onu yelləndirər, qız cavab verdikdən sonra onu düşürüb bir başqasını mindirirlər. "Kufdibi"ne toplaşan ərğən, subay qızlar mərasimdə əllərində gül-çiçək tutur, oğlanlar isə papaqlarına lələk sancıb növbə ilə yelləncəkdə ayaq üstə yellənirdilər. Ona görə də bu çərşənbəyə bəzən

"gül çərşənbə", "kuf çərşənbə" də deyilmişdir. Adətə görə, bəzi ərazilərdə yelləncək yalnız qızlar üçün nəzərdə tutulurdu. Amma buna baxmayaraq, oğlanlar bəyən-dikləri qızlara alma, şirniyyat, kəsək atardılar, qızlar isə "Kuf atan, küflən atan, kimdi o kəsək atan? Kəsəyi atmasınlar, murada çatmasınlar" deyib əvəzində çiçək, yaylıq atardılar. Əvvəllər yelləncəyə yalnız qızlar qalxardı, onlara tamaşa etmək yasaq idi. Sonralar yelləncəyə növbə ilə gah qızlar, gah da oğlanlar bir-bir, yaxud cüt-cüt qalxardılar. Daha sonra onlar birlikdə yellənməyə başladılar. Bu mərasim vaxtilə cavanların bir-birini görüşüb tanış olmaları üçün bir vasitə idi.

Məlumdur ki, küləyin bitkiləri tozlandırmaq, yeni mayalandırmaq məhsul bar verməsini təmin etmək kimi mühüm xüsusiyyəti də vardır.

Rəvayətə görə, Yel çərşənbəsində yer üzünə təşrif gətirmiş müqəddəs Xızır qardaşı Nəbiyə bir qırmızı alma verib tapşırırdı ki, almanı yeyib uzunömürlü olsun, onun tumlarını əsən küləklərə paylayıb yer üzünə səpələsin. Alma ağacının dünyanın hər yerinə yayılması bununla izah edilir.

Etiquada görə, cənnət meyvəsi sayılan alma dünyaya nə qədər çox yayılırsa, insanlar arasında

məhəbbət, xoş münasibətlər o qədər geniş vüsət alır. Təsədüfi deyil ki, folklorumuzda, nağıl və dastanlarda övlad həsrəti çəkən yaşlı keçmiş cütlüklər Xızırın, yaxud dərvişin verdiyi qırmızı almanı yeməklə arzularına çatırlar. Odur ki, çərşənbə axşamları cavanlar qırmızı almaların altına qoyurlar. Deyilənə görə, bu yolla gələcək qismətlərini görmək mümkündür.

Yel çərşənbəsi ilə bağlı xalq arasında erkən dövrlərdən küləyin əhəmiyyətini əks etdirən bir çox folklor nümunələri vardır ki, onların arasında Yel baba ilə bağlı mətənlər, ayrı-ayrı mif, inanc, bayatı və s. önəmli yer tutur. Məsələn, "Yel baba xırmana gəlməmişdən qabaq oradan buğda, dən götürməzlər", "Xırman sovrulandan sonra ilk buğda götürənin oğlu olar", "Yeli əsdirənə söyməzlər", "Yel dağına ziyarət edərlər" və s.

Xalqın erkən mifik görüşlərinin, təfəkkürünün, düşüncəsinin önəmli səhifələrini aydın şəkildə təsdiqləyən həmin folklor mətənləri həm bugünkü, həm də gələcək nəsillərin folklor qaynaqlarından bəhrələnməsi üçün zərurət yaradır.

Ülkər NƏBİYEVƏ,
Bakı Dövlət Universitetinin
dosenti, filologiya üzrə
elmlər doktoru